

Om den historiske roman

af Bo Elbrønd-Bek

Med udgangspunkt i bl.a. R.G. Collingwoods definition af den historiske skildring skriver lektor, cand. mag. & mag. art. Bo Elbrønd-Bek i denne artikel om beslægtetheden mellem den professionelle historieskrivning og den fiktive historiefortælling.

Den analogiske tænkemåde

Den historiske beskrivelse er ligesom andre fortællinger teleologisk – historikeren undersøger og fortæller om, hvad hensigten kan have været med bestemte menneskers handlinger, og han eller hun prøver at forklare, hvorfor netop dette formål er valgt, hvilke motiver der har ligget bag handlingerne. Eftersom historikerens emner gerne er individualiserede, spiller personskildring og motivanalyse en stor rolle. Udgangspunktet for en sådan indlevelse er historikerens egen personlighed, og graden af forståelse vil, med Kristian Erslevs ord, afhænge af hans »Sjælelivs Omfang og Dybde« (*Historieskrivning. Grundlinier til nogle Kapitler af Historiens Theori*, 1911 s. 46).

R.G. Collingwood har i *The Idea of History* (Oxford 1946) forsøgt at redegøre for, hvad det egentlig er historikeren foretager sig i forbindelse med en historisk undersøgelse. Hans udgangspunkt er opfattelsen af, at al historie er historie om tankeprocesser. »Men hvordan fatter historikeren de tanker han prøver at opdage? Der er kun en måde det kan gøres på: ved at gentænke dem i sin egen bevidsthed«. (s. 215, her cit. efter Søren Mørchs oversættelse i Søren Mørch og Vagn Skovgaard-Petersen (red.): *Historieundervisning – mål og muligheder*, 1970 s. 32). Historikeren »opdager« ikke bare en hændelse, men tillige den tanke eller det motiv eller den erfaring, der udtrykkes i den. Og det at opdage en tanke er at forstå den. I og med at historikeren hævder at have forstået situationen på samme måde som en historisk person, så må de i en vis forstand have sprogfællesskab, dvs. de har del i samme type sproglig virkelighed. Hvis man f.eks. præsenteres for en beretning om visse af Julius Cæsars handlinger, så prøver man ifølge Collingwood

»at forstå disse handlinger, d.v.s. at opdage hvilke tanker i Cæsars bevidsthed der fik ham til at udføre dem. Det indebærer at han må se situationen for sig, og tænke sig til hvad Cæsar tænkte om situationen, og om de mulige måder at håndtere den på. Historien om tanker, og derfor al historie, er genopførelsen af svundne tanker i historikerens egen bevidsthed«. (s. 215).

Når historikeren »genopfører« en svunden tanke, hvad der kræver, at han bringer alle sine åndsevner og al sin viden til anvendelse på problemet, så gentænker han den i sammenhæng med sin egen – nutidige – viden, og derfor kritiserer han den samtidig. Problemet er, at man i studiet af tidligere epoker ofte anvender en historieopfattelse, der ikke eksisterede dengang. Vi forstår fortidens mennesker på andre betingelser end de selv, men denne form for forståelse er samtidig et udtryk for selvforståelse. Fortolkningen af en fremmed tekst rejser nemlig altid spørgsmål om fortolkningens grundlag, hvorved fortolkningen på én gang bliver til selvfortolkning og dermed vejen til øget selvindsigt. Collingwood anfører videre:

»Denne kritiske holdning overfor den tanke hvis historie han sporer, er ikke noget sekundært i forhold til at opspore dens historie. [...] Intet kan være mere fejlagtigt i forbindelse med historie om tanker, end at antage at historikeren som sådan blot fastslår, »at der blev tænkt det og det«, og overlader det til en anden at afgøre, »hvorvidt det er sandt eller ej«. Al tænkning er kritisk tænkning; tanken der genopfører svundne tanker, forholder sig derfor kritisk til dem, idet den genopfører dem«. (s. 215f).

Den historiske skildring er da heller ikke hverken i sit udgangspunkt eller sin afgrænsning et »virkelighedsbillede« forstået som en beskrivelse af, »hvordan det egentlig har været« (Ranke). Den værdifri, »objektive« gengivelse af fortiden frembringes ikke af historikeren, for hans formål er at forstå og fortælle om konkrete menneskelige relationer i fortiden for interesserede folk i historikerens egen samtid. Historiens mål er selverkendelse, selvforståelse, hvilket principielt adskiller den fra naturvidenskabelig erkendelse. Historisk bevidsthed er en form for selverkendelse, og den afhænger af, hvilke problemer en given tid finder særligt vanskelige eller centrale. Det kan i den forbindelse nævnes, at et vigtigt element i diskussionen om historisk relativisme går ud på at hævde, at forskerens subjektive interesser, holdninger, sym- og antipatier samt påvirkninger fra tilsvarende kollektive orienteringer i forskerens aktuelle situation, herunder forskningsmiljø og -tradition, entydigt bestemmer hans valg af problemer, kategorier og teorier. Hvilken teori, der dominerer, afhænger af, hvilket problem, der rejses, og i hvilken historisk situation pro-

blemformuleringen finder sted. Værditeoriene, som historiefilosofien indbefatter, er medbestemmende for, hvilke problemer, der anses for centrale, og hvilke forklaringsfaktorer, der betragtes som væsentlige. Forskeren er med andre ord bundet af sine personlige og sociale forudsætninger.

Historieforskningen bliver ud fra dette væsentlig at forstå som udtryk for sådanne skiftende forudsætninger; den er »subjektiv« og »relativ«. Denne opfattelse lader sig imidlertid præcisere. Som sagt er det en fiktion at tro, at historien er eller kan være en fremstilling af, hvad der »egentlig er sket«, hvilket har forbindelse med, at historieskrivningen bliver bestemt af de aktuelle socio-økonomiske forhold i samfundet – historiefortællingen indgår i en helhed af samfundshandlinger; den er ikke uafhængig af de aktuelle modsætninger i samfundet. Det er nemlig ud fra en bestemt nutidig samfundsmæssig placering, at det afgøres, hvad der er væsentligt og uvæsentligt i historien – herfra bestemmes det, hvad der skal privilegeres: f.eks. manden, den voksne, den hvide race, fornuften, det skrivende menneske – og hvad der skal udelukkes: kvinden, barnet, andre racer, følelsen, analfabeten. Historievidenskaben konstituerer menneskets erindring om fortiden, den bestemmer, hvad der er normalt at hæfte sig ved, den udpeger i kilderne, hvad der er historiske kendsgerninger, og hvad der er acceptable forklaringer og forståelse. I vore dage søger historikeren ikke en helhedsopfattelse, fordi det har vist sig, at det personlige valg af helhedssyn på en epoke har været udtryk for historikeregens egen ideologi – og ikke et middel til forståelse af fortiden. I stedet undersøges afvigelserne fra de abstrakte (edb)modeller – undtagelserne, det sære, det uforklarlige, det fremmede, der gør modstand som f.eks. hekseri. Fremskridtene i historieforskningen sker i den forstand, at vi stadig lærer at stille nye spørgsmål, og at nogen af svarene har en mere permanent gyldighed end den ideologiske helhedsopfattelse, de blev fremsat indenfor.

Historikerens udvalgte emne – noget ejendommeligt, noget mærkeligt – skal imidlertid kunne gives en begyndelse og slutning – dvs. være afgrænset i tid og rum. Selve særpræget ved historiske emner opnås ved, at historikeren vælger en synsvinkel, der enten viser, at de forhold, der skal skildres, på en forbavsende måde adskiller sig fra tilsvarende samtidige, eller at de på en udpræget måde ligner fænomener, som man i samtiden er optaget af (hvilket sidste også er mærkeligt). F.eks. ønsker Jens Engberg med bogen *Dansk guldalder eller oprøret i tugt-, rasp- og forbedringshuset i 1817* (1973) at tage stilling til problemer, som stadig er vedkommende:

»I deres nutidige sammenhæng er disse problemer komplicerede og svære at overskue. Sat ind i rammen dannet af det meget mere primitive samfund i begyndelsen af 1800-tallet ser man dem derimod blottede. Har man set dem i denne nøgne tilstand, glemmer man det ikke let, man bliver derved i stand til, når man møder problemerne igen i nutiden, trods en masse ydre omstændigheder, at genkende dem som det, de egentlig er«. (s. 177).

Den kyndige historiker har en evne til at projicere sit historiesyn ind i fremtiden på en sådan måde, at det giver ham selv og læserne en dybere og varigere indsigt i fortiden, end de historikere kan få, der helt er underlagt deres egen umiddelbare situation. Til eksempel projicerede Erik Arup sin kærlighed til andelsbevægelsen og sin uvilje mod militæret ned i Danmarks middelalder. I og med at historieskrivningen søger noget andet end det kendte og systematiserede, viser dens betydning for samfundet sig: det fremmede i fortiden kan blive et symbol på det, der mangler eller som er fortrængt i nutiden. Men hvis historikerne ikke selv i deres arbejde er i stand til at ophæve de fortrængninger, de har fælles med deres tid og klasse, så får vi blot en historieskrivning, der legitimerer samtidens magthavere. Derfor er der heller ingen historikere før Jens Engberg, der har skildret den københavnske folkestemning i forbindelse med kong Frederik 6.s begravelse set i et for nutiden typisk klassekampsperspektiv. Episoden er nemlig blevet læst – og fortiet – i lyset af forestillingen om kongemagten som selvfølgelig autoritet naturligvis fordi den skal fremmes i historikerens egen samtid, eller fordi den afspejler denne samtid. Med sin version af historien giver Engberg læserne mulighed for at ordne, systematisere og vurdere deres tilværelse og livsvilkår på en anden måde, hvilket er ensbetydende med, at der skabes nye opfattelser af hvilke erindringer, der er mulige for individer og klasser. Læseren får dermed mulighed for at udvikle og acceptere nye mønstre for handling. Engberg, hvis kritiske fremstilling både er en kritik af den hidtidige ideologisk farvede opfattelse og en formulering af en anden teori, giver selv en del af forklaringen herpå:

»Når historikere imidlertid kun har brugt Roskilde-historien og udeladt København-historien (skønt i massevis af historikere må have set den), så er forklaringen den, at historikerne ikke har kunnet lide den københavnske side af fortællingen om Frederik den Sjettes ligfærd. De har haft en forestilling om, at kongedømmet og især Frederik den Sjettes var højt elsket af alle klasser af befolkningen, de har selv sat pris på kongedømmet og Frederik den Sjettes, og derfor har de undladt at bringe den ganske spændende affære om hændelserne på Vesterbro, der ville ødelægge det helhedsbillede, som de ønskede at skabe. Det er ikke meningen at hævde, at historikerne har handlet bevidst uhæderligt. På grund af

deres opdragelse, deres miljø, den indoktrinering de har været udsat for, har de enten ubevidst valgt at glemme affæren, eller også har de fortrængt den som uvæsentlig ud fra den betragtning, at folkestemningen ikke kom til udtryk i den københavnske pøbels uartige optræden, folkestemningen blev båret af det egentlige folk, de sjællandske bønder, der hædrede kongen så smukt. Kun på denne måde kan man forklare, at tilkendegivelsen af en spontan folkestemning bliver gemt bort, mens den iscenesatte ligbæring med 250 udkommanderede bønder under deres sognefogder bliver fremhævet som et spontant udslag af en folkestemning (som for resten også godt kan have været til stede, selv om den ikke er dokumenteret). [...] Man må altså konkludere, at historikerne vælger og vrager i deres kilder, sorterer det ud, som synes dem rigtigst og mest passende, forkaster andet, bestræber sig på at give et »rigtigt« billede, men bindes i valget af deres bevidste politiske holdning, af deres opfattelse af fortiden og nutiden, af deres miljø og opvækst, kort sagt af hele deres livssyn.« (s. 175f; om kildegrundlaget se s. 185).

Dette gælder naturligvis også for Engbergs vedkommende; hans eget ideologiske synspunkt bestemmer, hvilken historieinterpretation han anvender. Men han tematiserer ikke i tilstrækkelig grad sit ideologiske ståsted, sin partikularitet og sin sociale afhængighed i selve fremstillingen. Historikeren – understreger Jørgen Døør i sin *Historiefilosofi* (1978) – er ikke fri i sin tolkning af kilderne, men er bundet af en bestemt forskningstradition, der bygger på en konsensus m.h.t. visse fundamentale erfaringer og begrebskonstruktioner. Denne forud-forståelse, som historikeren møder enhver kilde med, bestemmer dels hvilke tekster, der udvælges som kilder og betinger dels den anvendte tolkningsramme. Den sætter grænser både for tolkningen af virkeligheden og af den sproglige virkelighed samt styrer, hvilken fremstillingsform resultaterne får. Denne problemstilling illustrerer Døør således:

»Hvor en marxistisk-leninistisk historiker *ser* klassekampen udtrykt i visse kilder, og derfor fremstiller sin fortælling i klassekampstermer, der ser en borgerlig historiker ingen klassekamp, for »klasse« eksisterer efter hans opfattelse ikke i virkeligheden, og derfor vil hans fremstilling dreje sig om alt andet end klassekamp, selv om han har samme kildemateriale til sin rådighed. Dette eksempel illustrerer det forhold, at den hermeneutiske tolkning og den med denne dialektisk forbundne ontologiske tolkning, angiver betingelser for efterprøvning af teorien. En ikke-socialistisk samfundsforsker vil selvfølgelig have en Historie, der ikke indeholder klassebegreber, og derfor vil det inden for denne teori være umuligt at få efterprøvet en klassekampsteori. Grunden er den simple, at »klasser« ikke eksisterer, hverken i kilderne eller i virkeligheden. Hvad der er *rationalt* at efterprøve afhænger selvfølgelig af, hvilket rationalitetsbegreb man har, og rationalitetsbegrebet forudsætter, at man kan vurdere og prioritere, og en fælles rationalitet er derfor konstitutionsbetingelse for, at man kan prioritere på samme måde.« (s. 50).

Ved at forholde sig til det fortrængte i fortiden – det være sig samfundets som ens personlige – så forholder man sig ikke blot til nutiden, men også til fremtiden. Menneskets skaben af fremtiden, siger Collingwood, er betinget af dets viden om fortiden:

«Hvis vi ønsker at afskaffe kapitalisme eller krig, og vi ikke bare vil eliminere, men forbedre, så må vi begynde med at *forstå* dem, dvs. se, hvilke problemer vore økonomiske og internationale systemer har haft held med at løse, og hvorledes disse løsninger er forbundet med problemer, som det ikke kan løse.» (s. 334, Døørs oversættelse s. 199).

At sammenholde nutiden med fortiden giver således dybde og overblik, hvorved vi bliver i stand til at pejle, hvad der skal gøres, og hvad der er gjort. De videnskabelige teorier eller hypoteser om fortiden er ikke alene afhængige af historieforskerens bevidsthed, men de får samtidig deres mulighedsbetingelser sat af den samfundsformation i hvilken de produceres. Resultaterne er derfor hverken uafhængige af forskerens personlige ejendommeligheder eller af de specifikke historiske omstændigheder, hvorunder de efterprøves. Hvad der erkendes og hvad der anerkendes er derfor afhængigt af, hvorledes den givne samfundsformation er udformet. I dag erkender historikeren, at kendsgerningerne er et resultat af hans/hendes egen subjektive bearbejdning af stoffet. Men hans arbejde er objektivt bestemt af samfundsforhold, som er blevet organiseret før ham. Det fremmede, som han søger i fortiden, finder han nu også i sit eget arbejde. Den virkelighed, som historikeren siger noget om, er ikke en fortid, der er isoleret fra nutiden, men hans egen samtids samfundsmæssige situation med dens fortid, nutid og fremtid. Historieforskningen kan således opfattes som en stadig dialog mellem de tre tidsplaner. Herom siger Troels Fink i foredraget »Den nationale linje i dansk historieskrivning« fra 1974 (optrykt i: *Linier i dansk historieskrivning i nyere tid (ca. 1890-1950)*, 1976):

»Når nutidens mennesker formulerer spørgsmålene, indgår i disse den spørgendes fulde bevidsthed om det samfund, han lever i, de forestillinger, han har om tingenes sammenhæng, hans forståelse af den menneskelige psyke og ikke mindst hans forestilling om de udviklingstendenser, der kendetegner samfundet, man kan også sige, det fremtidsperspektiv, der over kort eller langt bestemmer hans handlemåde.« (s. 74).

Fremtidsforventningerne i forbindelse med kritiske vurderinger af den aktuelle situation bestemmer problemstillingerne, dvs. afgør de spørgsmål, der bliver rettet til fortiden. Den historiske fortælling er en

fiktion, en begrebskonstruktion, der tjener til at belyse virkeligheden, idet den konfronterer samfundet med dets oprindelse – og en *ny* historiefortælling er identisk med en ændring af samfunds- og menneskeopfattelsen og dermed en ændring af forestillingen om fremtiden.

Journalisten, nuets historiker, gør det samme, når han dramatiserer hændelserne og gør dem til fortællinger. Disse fortællinger er ikke bare digt, for de udtrykker menneskets faktiske håb og frygt. Hverken historikerens, journalistens eller kunstnerens arbejde er frit og uafhængigt, men arbejdet er selv bestemt af det samfund med dets fortid, nutid og fremtid, som de fortæller historier om. Disse historier må fortælles, fordi samfundet ikke kan forstås direkte, men kun ved hjælp af det fremmede, de andre, de døde.

Det er på denne baggrund, at eksempelvis den historiske roman som genre skal forstås, og i denne forbindelse bliver det helt afgørende eller konstituerende derfor analogiproblemet, thi historien får kun mening, når den etablerer en kohærent forbindelse mellem fortid og nutid. Dette definitoriske aspekt overser Paul V. Rubow i afhandlingen *Saga og Pastiche* (1923), der af Aksel Sandemose i artiklen »Historisk roman« fra 1948 karakteriseres som værende »så giftig og nådesløst djævelsk som en må være dansk og professor Rubow for å være.« (cit. efter *Dikteren og temaet*, 1973, s. 151). Rubow mener fejlagtigt at kunne afvise den historiske roman som genre med følgende dialektiske ordleg:

»Begrebet »historisk Roman« indeholder, som gode Kritikere alle Dage har fremhævet, en *contradictio in adjecto*. Thi for saa vidt en Roman er Roman, er den ikke Historie, og for saa vidt et historisk Skrift er Historie, er det ikke Roman.« (s. 273).

Men eftersom historikeren i en sammenhængende fremstilling om hændelser og forhold i det forgangne nødvendigvis må lade fantasien bygge bro mellem sikre data, selv om han aldrig så rigoristisk holder sig de ufravigelige vilkår for årsagssammenhæng for øje, så gør han sig også gældende som forfatterpersonlighed og dermed har hans fremstilling fået tilført et romanagtigt element. Iøvrigt er analogien mellem før og nu det analytiske grundlag for Hans O. Granlids værk *Då som nu. Historiska romaner i översikt och analys* (Sth. 1964), som især beskæftiger sig med svenske middelalderromaner. Denne analogi kan være bevidst eller ubevidst. Således har Martin A. Hansen i »Efterskrift« fra 1953 til det illegale dagbogsbrev »Juli 44«, der handler om den københavnske folkestrejke mod den tyske besættelsesmagt, beskrevet den uventede perspektivudvi-

delse, som de sidste tre kapitler af romanen *Lykkelige Kristoffer* (1945) fik. Kapitlerne handler om Københavns belejring 1536 og blev netop til under folkestrejken.

»Heldigvis gik der et Par Døgn før jeg blev mig dette Sammentræf bevidst. En Fortæller kan nok i gode Stunder være en temmelig naiv Person, især hvad det nærværende angaar. Han ser alt andet end det, der ligger lige for Øjnene. Det var næsten som at faa slaæet Køjet ind og faa Søerne bagefter, da man blev sig fuldt bevidst, hvordan Romanens og Dagens Hændelser ligefrem flød sammen. Derefter gik det trægere.« (cit. efter *Verdensromanen. Historiske Essays*, 1966 s. 168).

Ikke alene er forholdet mellem forfatterens intention og den æstetiske effekt et af de vanskeligste problemer i litteraturvidenskaben, men dertil kommer, at læsernes betydningssystemer ikke nødvendigvis falder sammen med de(n) analogi(er), der immanent kan tillægges værkmeningen. Eksempelvis kan yngre generationer af læsere uden særlig historisk viden have vanskeligt ved selv at få øje på parallellen mellem en læges kirurgiske forkrøbling af børn for profittens skyld og nazistiske lægers eksperimenter med koncentrationslejr-fanger under 2. verdenskrig i Palle Laurings roman *Den gyldne Gren* (1948, 1970² s. 327ff), der ligeledes foregår på overgangen mellem middelalder og renaissance. Den seriøse kunstner ved naturligvis, at man ved at skildre fortiden netop kommer til at sige noget væsentligt om det fremmede, det i nutiden fortrængte, hvilket er en forudsætning for i det hele taget at beskæftige sig med et historisk stof. Arbejdet hermed påvirker forfatterens ideologi, og denne virker til gengæld tilbage på hans vurdering.

Et typologisk forsøg

I forbindelse med typologiseringen af historiske romaner er det frugtbart at skelne mellem to grundtyper, nemlig historiske romaner med og uden analogi mellem før og nu.

Inden for den gruppe, hvor der ikke er tale om bevidst analogi mellem før og nu, kan man skelne mellem forskellige undertyper. I den historiske spændingsroman tjener det historiske som kolorit på handlingen i og med, at den giver en ramme om nogle begivenhedsrige forløb. Som det er tilfældet i Emmuska Orczys romanserie *Den røde Pimpernel og hans Bedrifter* 1-10 (1905-36, da. 1907-42) mangler det specifikt historiske, dvs. afledningen af de skildrede personers individualitet fra deres samtids særegenheder. Under denne gruppe kan også henregnes skræk- og rid-

der/røverromanen, om hvilken Kjetil A. Flatin i artiklen »Historisk roman-emigrantroman« (*Edda*, hefte 3, Oslo 1977) bemærker: »Felles for denne gruppen er at handlingen er lagt til en relativt [!] fjern fortid og at den historiske sannhet er av liten eller ingen betydning.« (s. 157).

At forherlige den forgangne tid er den idealiserende historiske romans eneste formål. Den eskapistiske dyrkelse af fortiden er som oftest reaktionær. Historien er eksotisk, fjernet i tid og rum fra den nutidige elendighed – et tilflugtssted for såvel forfatter som læser. Det er en svunden tid uden relation til nutiden, der søges genoplivet, men forfatterens søgen efter et sådant univers røber indirekte projektets forbindelse til den problematiske samtid. Som repræsentativt eksempel herpå anfører Georg Lukács i sin afhandling *Der historische Roman* (Berlin 1955, russ. 1937) Gustave Flauberts roman *Salammbô* (1862, da. 1902) bagved hvilken der forøvrigt ligger et stort videnskabeligt studium (jf. Morten Giering: Lukács som litteraturkritiker, *poetik* nr. 28, 1976). Mogens Klitgaard advarede i en kritisk situation i sin artikel »Den historiske Roman« (*Forum*, nr. 2 1941), der på programmatisk vis gør rede for den materialistiske opfattelse, hvorefter udviklingen bæres af de store navnløse masser, og som ligger til grund for hans to historiske romaner, nemlig *De røde Fjer* (1940) og *Ballade paa Nytorv* (1940), mod hvad han kaldte den heroiske historiske roman, fordi den

»gir os et misvisende billede af vor fortid og dermed af vor nutid, dens mennesker er produkter af ønskedrømme og ikke levende mennesker paa godt og ondt. Den vil altid være sikker paa et publikum fordi der rent udvendigt set sker en forfærdelig masse og fordi det altid er hyggeligt at læse om ædle og modige mennesker, – personlig tror jeg den er skadelig fordi den lukker ofrenes øjne og lader dem leve i en indbildt verden. Jeg synes det er bedre at orientere sig, erkende tingenes virkelige tilstand i denne verden og handle i overensstemmelse dermed, i stedet for at gaa ind i drømmeland, hvor man nok har det rart, men risikerer en frygtelig opvaagnen.« (s. 12).

Med den anden hovedtype af historiske romaner – den egentlige historiske roman – er det som sagt forfatterens intention at skabe analogi mellem før og nu, dvs. at forfatteren er bevidst om nutiden som betinget af fortiden – og det er ved de strukturelle forhold her imellem, at genren virker. Også her kan en underinddeling foretages. I den nationalhistoriske roman søges en organisk forbindelse mellem fortiden og nutiden, gerne for at fastholde og påpege en kontinuitet i en nations udvikling. Der er således ikke tale om en flugt til fortiden, men et ønske om at finde

en national identitet, hvilket ofte føles påkrævet, når udfordringerne skifter. Herom siger Klitgaard i nævnte artikel:

»Hvis man ser tilbage over Europas historie er det ved korsvejene, de historiske romaner har været særlig talrige. [...]

Ved korsvejen standser man op og ser sig tilbage, for at orientere sig. Og historien er i høj grad egnet til at skaffe orientering. [...] Ved at gi perspektiv bagud gir den perspektiv fremefter og gør os vor nuværende situation mere klar.« (s. 11).

For eksempel handler Ebbe Kløvedal Reichs romantrilogi *Rejsen til Messias* (1973) foruden om hovedpersonens indre og ydre rejse »om kapitalismens oprindelse, Danmarks smertensvej til enevælden og den danske folkekirkes første tvivl – samt om Vesteuropas første skridt mod Fællesmarkedet.« (1, s. 11). Eftersom vi således befinder os i en krisetid, hvor historiske erkendelsesproblemer er særligt presserende, er Reich da også gået i gang med at fortælle Danmarkshistorien forfra, ikke mindst fordi han ønsker at vise os,

»hvor mange bedrifter og fejltagelser, man som dansker ikke længere behøver at øve og begå, fordi vores forfædre og formødre har øvet og begået dem til gavn for tusind år siden eller mere.« (*De første. 30 fortællinger om Danmarks fødsel*, 1981 s. 7).

Reichs fortælleglæde er ikke mindre end den, der gennemtrænger al livfuld og anskuelig fremstilling af fortiden, men accenten er forskudt i forhold til Erslev, som i *Historieskrivning* udtrykker sig således:

»Forfatter og Læser fryder sig ved at høre om det store, usædvanlige og mærkelige, som Mennesker har oplevet og udført, og allermest glæder man sig, naar det er ens egne Forfædre, hvis Bedrifter det drejer sig om.« (s. 16).

Dog anfører Erslev senere i sin kritik af den nationale historieskrivnings moralske domfældelser som det mest afgørende, »at de Nederlag, vi har oplevet, har aabnet vore Øjne for, hvad Farer det kan medføre at se altfor ensidigt paa vor egen Fortid.« (s. 35). Tilsvarende følte B.S. Ingemann, at Danmark efter Napoleonskrigenes ulykkesår – Københavns bombardement, tabet af flåden, Norges afståelse og statsbankerotten – var blevet et lidet, fattigt land, der havde åndelig genfødsel behov. Og som det bl.a. fremgår af fortalen til *Prinds Otto af Danmark og hans Samtid* (1835), så var hele denne digters romantiske middelalderprojekt nationalhistorisk – og kristeligt – bestemt (jf. Kjeld Galster: *Ingemanns*

historiske Romaner og Digte, 1922). Troels Fink siger i sit tidligere nævnte foredrag, at nationernes håb i det 19. århundrede »var fremadrettet mod en ny strålende tilværelse for folket, men denne version virkede også som et spejl, der kastede spørgsmål tilbage til fortiden; en bitter nutid skulle afløses af en strålende fremtid« (s. 74f). Tankegangen illustrerer Fink med et citat fra Ingemanns indledning til *Waldemar den Store og hans Mænd* (1824):

»Stig op af Graven, du Slægt, som døde!
Forkynd dit Fald og afmal din Brøde!
Advar os for Udslettelsens Dom,
Og viis os hvorfra din Frelse kom!«

For Ingemann er historien en stadig debat mellem fortid og nutid med blikket rettet mod fremtiden, mod »Folkets historiske Gjenfødelse« (brev til N.F.S. Grundtvig af 28. sept. 1823). En lignende anskuelse af, hvad Saxo ville nå med *Gesta Danorum* (ca. 1185-1222, da. 1575 og senere) har den unge Adam Oehlenschläger træffende udtrykt i et par verselinier i *Sanct Hansaften-Spil* fra *Digte* (1803, 1979 s. 251):

»[Han] stirrer til den straalende Top,
hvorfra vi er sjunken og atter skal op.
Saa griber han Pennen i sin Haand,
for at indgyde Nutid Oldtids Aand.«

Parallellen til fortiden betones ligeledes stærkt i den historiske idéroman, men det er den aktuelle problematik, der er afgørende. I denne type afspejler fortiden direkte nutidens problemer. Som eksempel kan nævnes Hans Kirks roman *Vredens Søn* (1950), der ser Jesu historie og kristendommens opståen i socialhistorisk belysning, men med analogi til den tyske besættelse. Efter Kirks opfattelse drejer det sig om en oprørsbevægelse, en frihedsbevægelse i et besat land, vendt mod besættelsesmagten og den højtstående gejstlighed. Romanen munder ud i troen på, at folket en dag vil blive sin egen Messias og grundlægge retfærdighedens rige.

Om den egentlige historiske roman, som er en dialektisk sammensat enhed af historie og fiktion, siger Flatin:

»I denne romantypen forsøger forfattere å trengje inn i en tidsalders kulturelle, sociale, og psykiske forhold. Om hovedvekten her er lagt på karakterskildringen reflekterer den nå personernes samtid. Et intimt kjennskap til en tidsperiode og – så langt det overhodet er mulig – til historiens minste detaljer, er en forutsetning,

og i enda høyere grad evnen til på dette grunnlaget å leve seg inn i en annen tidalders liv og tanker.« (s. 158).

Denne karakteristik kan lige så godt gælde, hvad man kunne kalde den social- eller kulturhistoriske romantype, som i sin fremstilling af en udvalgt epokes skikke og sædvaner, levevis og arbejdsmetoder samt alle former for åndeligt liv anlægger et historisk perspektiv, således at den sociale struktur såvel som personernes psykologi ikke blot er udtryk for forfatterens egen samtid, men en forudsætning for den. I modsætning hertil afviser Flatin i overensstemmelse med Lukács den mest udbredte form for historisk roman, nemlig den historisk-psykologiske, idet han mener, at de »historiske« personer kun reflekterer »forfatterens samtid, dens liv og tenkesett, mens det historiske element er en forkledning for den estetiske effekts skyld.« (s. 158). Flatin tænker sandsynligvis på den type, hvor hovedpersonerne helt eller delvis er »vilkårlig« opfundne. At dette ikke behøver at være tilfældet er Walter Scotts historiske romaner det bedste eksempel på. Imidlertid kan en historisk kendt personlighed også stå i centrum for denne romantype, og romanen kan da grænse op til den historiske biografi.

Alle disse rubriceringer passer dog kun sjældent fuldstændigt på de foreliggende romaner. Selvom de dominerende træk i en historisk roman er i overensstemmelse med den her foretagne inddeling, så vil det som oftest alligevel være muligt – inden for samme værk – at påvise væsentlige undtagelser. Eksempelvis søgte J.P. Jacobsen i sin naturalistiske roman *Fru Marie Grubbe* (1876) at skildre noget i samtiden fortrængt af personlig og klasse-mæssig art, hvilket lettere accepteredes af den litterære offentlighed i og med, at det blev lagt tilbage i tid. Under denne synsvinkel er der altså med Flatin tale om en historisk-psykologisk roman, der søger at skildre det enkelte menneskes driftsliv, og som sådan afvises den. Men det er ikke hele sandheden, for J.P. Jacobsen kunne ikke have skrevet sin roman uden minutøse historiske kildestudier, hvilket bl.a. er årsag til, at den nedadgående udviklingslinie fra ægteskabet med en kongesøn til et med en avlskarl samtidig formidler en socialhistorisk indsigt i det feudale classesamfunds vilkår. Om studierne art vidner et brev til Edvard Brandes dateret (28.2. &) 7.3.1873:

»Tænk dig jeg staar op hver Dag Kl. 11 og gaaer paa kgl. Bibliothek og læser gamle Dokumenter og Breve og Løgne og Billeder om Mord, Hor, Kapitelstakst, Skjørlevnet, Torvepriser, Havevæsen, Kjøbenhavns Belejring, Skilsmisse-Processer, Barnedaab, Godsregistre, Stamtavler og Ligprædikener. Alt det skal blive til en vidunderlig Roman der skal hedde:

»Fru Maria Grubbe«.
Interieur fra det 17de Aarhundrede.

Du ved det er hende der staaer om i Holbergs Epistler, og i Hønsegrethe af Andersen og som først er gift med U.F. Gyldenløve og sidst med en Færgemand.« (cit. efter Jørgen Ottosen (udg.): *Omkring Fru Marie Grubbe*, 1972 s. 134).

Ligheden med historikerens arbejdsproces er iøjnefaldende. Erslev betoner således fantasiarbejdets betydning allerede under forstudierne:

»Den Historieskriver, der ved sin Fremstilling vil give Læseren et anskueligt Billede, maa først selv se Fortidens Skikkelser og Tildragelser levende for sig, og Fantasien spiller derved den største Rolle for ham allerede under hans Forarbejde. Han har for sig Resterne af Fortidens Liv; han læser gamle Breve, Dagbogsoptegnelser og Memoirer, spredte Notitser af alle Arter; han studerer i Bibliotheker og Museer, hvad der er bevaret af Genstande fra Fortiden eller Billeder derfra, han færdes paa de Steder, hvor Livet har rørt sig, og fordyber sig i de Bygninger og Monumenter, der er tilbage. Men dette spredte og mangeartede Stof er dødt; først hans Fantasi gør det levende. Ganske som Digteren af hvad han iagttager hos sig selv og af mange spredte Erfaringsindtryk former sine Skikkelser, gør Historikeren det ogsaa.« (s. 27).

Men indlevelse er mange ting. To vidt forskellige eksempler, begge hentet fra Thit Jensens artikel »Historisk Modeldigtning« (*Tilskueren* 1937, Andet Halvbind) kan illustrere spændvidden. Hun skriver:

»En af mine bedste Modeller til en dansk Rigsraad, en Adelsmand, som stod højt i kong Frederik den Andens Gunst for sit kløge og ærlige Sindelag, fik jeg paa en Rejse til New Zealand. Det var en Maorihøvding. Han var ganske vist tatoveret, men det kom kun til at se ud som Klogskabsrynker, og hans Blik, som ikke var tatoveret, viste en smilende Kløgt, en dybtgående Indsigt – alene at se paa det Ansigt gav mig en hel Personlighed. En af de væsentligste Scener i min Bog »Af Blod er du kommet« er bygget alene paa hans Ansigt og Blik.« (s. 89, jf. Thit Jensen: *Hvorfra? Hvorhen?*, 1950 s. 147).

I tilfældet med Stygge Krumpen i romanen af samme navn, som ikke her skal typologiseres, kan man tale om en anden form for inspiration. For Thit Jensen accentuerer han spørgsmålet,

»om man har Ret til at ændre det gængse Billede af et i Historien levende Menneske, som var – som jeg har gjort med en af mine Modeller, Stygge Krumpen. Han beskrives i alle Historielæreboøger som et slettere Menneske end de fleste. Men jeg har ikke noget Sted, udover den kongelige Anklage, fundet noget historisk Bevis for denne Paastand.« (s. 96).

Tværtimod, så er der breve, som efter Thit Jensens opfattelse stærkt taler for det modsatte. I virkeligheden overser Thit Jensen, at hun i sine fortolkninger og vurderinger, der ofte er fremkommet ved en frugtbar vekselvirkning mellem spiritistisk inspiration og mere nøgterne kildestudier, ikke kan bruge den professionelle historieskrivning som en facitliste, hvilket hun altså heller ikke gør, da hun i forbindelse med forstudierne til romanen faktisk gennemfører en lille historisk undersøgelse, der for hende viser, at den dengang gængse negative opfattelse af manden sandsynligvis ikke er holdbar. »Jeg har altsaa ment mig berettiget til at se i Stygge Krumpen en Personlighed, der stod fast ved, hvad han en Gang havde givet sit Løfte: den katolske Tro [...].« (s. 97) Hendes idealiserede fremstilling har imidlertid ikke ligesom Walter Scotts historiske digtning fået konsekvenser for historieskrivningen, hvilket Hans Gregersens historiske portræt *Stygge Krumpen – den sidste Børglumbisp* (Frederikshavn 1979) kan være et vidnesbyrd om. For Thit Jensen gælder det om at være så indlæst som vel muligt i den periode, hun skal skildre, men for rigtigt at forstå den pågældende tids handlemåder og tanker, livssyn og tro må hun også sætte sig ind i tidens forudsætninger:

»en historisk Bog er ikke en Domfældelse efter vor Tids Anskuelse, som en dansk Historieskriver bestandig tror, han skal lave Lærebøger fra Fortiden efter Øjeblikkets socialdemokratiske Katekismus ... Historie er at fatte Tidernes Sjel efter Tidernes Udviklingstrin.« (s. 91).

Ethvert herskende system skal altså bedømmes på dets egne fortjenester og fejltagelser og ikke betragtes som symptom på ufærdigheden i samfundet. At historiske skildringer nødvendigvis må være bundet – bevidst eller ubevidst – til den tid, hvori de er blevet skrevet er et forhold Palle Rosenkrantz har blik for – uden at han dog reflekterer nærmere over årsagen. I artiklen »Historiske Romaner« (*Tilskueren*, 1937, Andet Halvbind) påpeger han, at kong Christian 2. f.eks. er skildret påfaldende forskelligt af historikerne, og det på grundlag af det samme kildemateriale:

»For at blive ved denne sidste i vor Romanlitteratur ofte benyttede Figur er han af Historikerne skildret baade som demokratisk Idealist i Purpur, som blodig Tyran og som karaktersvag Slapsvans – altsammen paa Grundlag af de samme historisk dokumenterede Handlinger.« (s. 381).

Det kan tilføjes, at fortidens tolkninger af historien er mere eller mindre eksplicit udformet som begrundelser for bestemte gruppers position i

historikerens samtid. En samvittighedsfuld forfatter vil, siger Rosenkrantz med et ordvalg, der bringer Arup i erindring,

»hvor det gælder Personer, hvis Historie er forsket i Detailler, opstille som Hovedregel ikke at skrive noget, der strider mod det sikre historiske. Hans Opgave bliver da at skabe Dagliv [sic], der levendegør »Helten«, Tiden og Personerne ganske som om han selv havde fundet paa det hele, men bunden af det, der vides. Den digteriske Frihed haves kun, hvor det gælder om logisk at udfylde Lakuner, hvor det gælder Psykologien og Valget af Situationer og Ord, kort sagt det individuelle Syn paa »Helten«. Forfatteren skal paa Grundlag af positiv Viden »føle« sig ind i Personer og Handling.« (s. 381).

Denne romantype ligger ifølge Rosenkrantz tæt op ad den populære folkelige historieskrivning. For Rosenkrantz er der roman i al historieskrivning og historie i al romanskrivning, men der er dog alligevel skarpe grænser. Forskellen defineres således:

»Historieforskeren skriver kun, hvad han mener, han *ved* paa Grundlag af Selvsyn og paalidelig Overlevering. Romanforfatteren skriver, hvad han *ved*, hvad han *tror*, og desuden hvad han synes passer ind i Emnet og gør Fremstillingen levende, selvom Kilderne tier.« (s. 381).

Om sin egen intention siger Rosenkrantz:

»Jeg har aldrig villet indsukre Stoffet i Underholdning. Tværtimod det har været Hensigten at skære dybere i Stoffet end Historikeren formaar det, og dette sker ved at begrænse det og af en Mængde fastslaaede Begivenheder at vælge saadanne, der aabner Adgang til at gaa tilbunds i Begivenheder og Karakterer. Historikeren er berettiget til at standse i Beretningen og sige: »Om dette ved vi intet«. Det tør Romanforfatteren ikke. Har han en Gang indladt sig paa at skildre en Begivenhedsrække, maa han fuldføre den og bygge Bro mellem det, der vides og det, der med rette tør formodes.« (s. 383).

Rosenkrantz, der iøvrigt ikke berører analogiproblemet, mener, at hovedsagen i den historiske roman er denne brobygning over kildernes tavshed, hvilket er identisk med det (problematiske) krav Erslev stiller til historieskrivning. Han skriver:

»Vort Kildestof er til Trods for dets Omfang og Forskelligartethed næsten altid fuldt af Huller, og dem maa Historieskriveren, naar han vil give en anskuelig Skildring fylde ud; viger han frygtsomt tilbage derfor, vil hans Skildring blive meget ufuldkommen, tør og livløs.« (s. 13f).

Ifølge Erslev skulle det ligefrem ligge i historievidenskabens litterære fremstillingsform, at der dækkes over det, der »kun kan blive en mer eller mindre sandsynlig Hypothese« (s. 24). Heroverfor kan anføres, at brobygningen til forudsætning har alt, hvad der vides og alt, hvad der med logiske operationer kan udledes af en sådan viden. Men at dette vidensbegreb imidlertid også er en sag, der kan diskuteres, nævner Rosenkrantz ikke. Endelig kunne man, som fremført af Povl Bagge i artiklen »Om historieforskningens videnskabelige karakter. Nogle bemærkninger i anledning af Kr. Erslevs skrift »Historieskrivning«.« (*Historisk Tidsskrift*, 10. rk. bd. 5, 1940) endda finde en æstetisk force i »selve det forhold, at vor viden er sporadisk«, hvilket kan »udnyttes til at sætte de få overlevede kendsgerninger i relief og derved ægge læserens fantasi og gøre fremstillingen særlig suggestiv [...].« (s. 372).

For Rosenkrantz ligger den historiske romans værdi i dens evne til fascination, fordi den erstatter referater med levende skildringer, der uddyber og anskueliggør »historien«. »En god historisk Roman«, konstaterer han afslutningsvis, »udtømmer ikke kvantitativt sit Emne, men kvalitativt omspænder den langt mere, end nogen videnskabelig historisk Beretning kan rumme.« (s. 386). Om årsagen hertil er han imidlertid tavs. At det har noget at gøre med skønlitteraturens evne til at fremstille komplicerede bevidsthedsmæssige tilstande, deres opståen og indbyrdes sammenspil er imidlertid sikkert. Dertil kommer, at forfatterens (kildekritiske) bearbejdning og perspektivering af historiske problemer og erfaringer resulterer i, at læseren ud fra sine egne samfundsmæssige og personlige erfaringer og refleksioner kan identificere sig med den historiske fiktions figurer og problemstillinger. Og måske føjes i fortællingens forløb en ny dimension, et meningsperspektiv til de selverhvervede mere eller mindre fortolkede erfaringer, hvilket forudsætter, at læseren kan gå ind i den oplevelsessammenhæng, den historiske fortælling tilbyder. Det ligger også i de tilløb til historiefilosofiske betragtninger, som Erik Kjersgaard anstiller i *Besættelsen 1940-45. Freden forberedes* (1981), hvor det f.eks. hedder:

»Det er nok en opgave, der ligger bedre for den skønlitterære forfatter end for en historiker: at skildre et sådant samfund, hvor faderen kunne være medlem af DNSAP og sønnen af *Dansk Terrænsportsforening* – en næsten sikker indslusning til modstandsbevægelsen, hvor skibsværftsarbejdere reparerede tyske ministrygere om dagen og ødelagde dem om natten, hvor folk kunne spise frokost med dr. Best og drikke aftenkaffe med repræsentanter for Frit Danmark – og hvor de fleste stadig gik til barberen, stod i kø hos slagteren, morede sig over Christian Arhoff i biografen, bekymrede sig om børnenes underlødige læsevaner og de

unges slappe moral, ikke kunne få husholdningspengene til at slå til og blev opskræmt af forlydender om tiltagende fare for kønssygdomme, difteritis og tuberkulose.

Kompleksiteten i et sådant samfund unddrager sig historikerens grove værktøj; han kan registrere fænomenerne ét for ét, men ikke deres samspil i det følsomme instrument, der udgør menneskers bevidsthed.« (s. 16).